

בעיה בכשרות אישית וחסות נכרים - מלכות אגריפס והורדוס

א. בדפים הקודמים התחלנו לעסוק בשאלת מלך שהתמנה שלא על ידי נביא וסנהדרין, ליקוי בדרך המינוי, והתבוננו בדיון על תוקף מלכות אחאב. בדף זה נמשיך ונעסוק בשאלה של השפעת מינוי בעייתי על תוקף המלכות דרך התבוננות בדיונים של רבותינו בתוקף מלכות אגריפס והורדוס. המלך קורא בתורה בהקהל והמשנה מספרת על קריאתו של אגריפס (סוטה ז, ח):

פרשת המלך כיצד מוצאי יום טוב הראשון של חג בשמיני במוצאי שביעית עושין לו בימה של עץ בעזרה והוא יושב עליה שנאמר (דברים ל"א) מקץ שבע שנים במועד וגו'... וכהן גדול נותנה למלך והמלך עומד ומקבל וקורא יושב (משום כבודו) אגריפס המלך עמד וקבל וקרא עומד ושבוהו חכמים (על כך שקרא בעמידה) וכשהגיע ללא תוכל לתת עליך איש נכרי זלגו עיניו דמעות אמרו לו אל תתיירא אגריפס אחינו אתה אחינו אתה אחינו אתה.

מדוע אגריפס בכה? מדוע החכמים היו צריכים לומר לו שלא יירא ואחינו אתה? הגמ' מביאה ברייתא שמבקרת את דברי חכמים (סוטה מא):

תנא משמיה דרבי נתן: באותה שעה נתחייבו שונאי ישראל כלייה, שהחניפו לו לאגריפס. חכמים לא צדקו אפוא באמירתם ואגריפס היה פסול למלכות. מדוע? רבים מהראשונים כותבים שאמו היתה מישראל ואביו עבד² וכך מסביר רש"י (שם):

דאע"ג דאמו מישראל אין ראוי למלכות דעבד היה (מצד אביו) וזילא מילתא (למנות מי שאביו עבד למלך).

הראשונים התקשו מהסוגיה שמכשירה לשררה אדם שאמו מישראל (יבמות מה):

רבא אכשריה לרב מרי בר רחל (אמו מישראל ואביו גוי) ומנייה בפורסי דבבל, ואף על גב דאמר מר: שום תשים עליך מלך (מקרב אחיך), כל משימות שאתה משים - אל יהו אלא מקרב אחיך! האי כיון דאמו מישראל, מקרב אחיך קרינן ביה.

מותר אפוא למנות לשררה אדם שאמו מישראל ומדוע חכמים לא צדקו באמירתם לאגריפס 'אחינו אתה'? מדוע אמירתם נחשבה כחנופה אסורה? ובלשון **התוספות** (סוטה מא):

1. למרות שבדרך כלל יש לקרוא בעמידה.
2. טענה זו שאביו של אגריפס היה נחשב הלכתית כעבד קשה לכאורה היסטורית: אביו היה אריסטובולוס בן הורדוס ומרים החשמונאית. הגמ' אמנם אומרת שהורדוס היה עבד של בית חשמונאי, עבד שלא שוחרר, אך אמו היתה ודאי יהודיה כשרה ועבד שבא על בת ישראל הולד כשר.

ודבר תמוה לומר אם היה ראוי מפני התורה כיון דאמו היתה מישראל אלא משום דזילא מילתא כמו שפירש"י שיתחייבו על חנופה מועטת כזאת עונש גדול.
התוספות השיבו (שם):

היינו דוקא גבי נשיאות ושררות בעלמא דלינהג שררות במתא... דבעינן בהו מקרב אחיך קצת כגון אמו מישראל אבל מלך חזר ושנה עליו מקרב אחיך תשים עליך מלך דקפידי קרא גבי מלך עד שיהא ממש מקרב ממוצע מאביו ואמו מישראל וזו היתה החנופה שמלך בזרוע שלא כדין תורה והודו לו והחזיקו בכך נהי שלא יוכלו למחות היה להן לשתוק ולא להחזיקו וזהו עונש החנופה בדבר עבירה שמחניף לחבירו מחמת יראתו מפניו ואינו חושש על יראת הקדוש ברוך הוא ועושה עין שלמעלה כאילו אינה רואה.

הסבר את תשובת התוספות. מה היתה הבעיה במינוי אגריפס?

לדבריהם, אדם שאמו מישראל כשר דווקא לשאר שררות ולא למלוכה. לכן היה אסור מהתורה למנות את אגריפס למלך, ודברי חכמים היו חנופה אסורה.

ב. הראשונים פירשו אפוא שאביו של אגריפס היה עבד ואמו מישראל ונחלקו האם מינויו היה פסול מהתורה או מדרבנן. הרמב"ם סבר כתוספות שמינויו היה פסול מהתורה, אך הסביר זאת אחרת (פירוש המשנה לרמב"ם שם):
 ואגריפס היה מקהל גרים³ ולא היתה לו אם מישראל⁴ ואסור למנותו כלל, לאמרו יתעלה שום תשים עליך, מקרב אחיך, ובא בקבלה כל שימות אתה משים לא יהו אלא מקרב אחיך, ולא אמרו לו אחינו אתה אלא משום שלום מלכות, ואמרו באותה שעה נתחייבו שונאיהן של ישראל כליה מפני שהחניפו לו לאגריפס.

ג. מינויו של אגריפס למלך היה אסור אפוא ובוודאי שהוא נעשה מכוח השלטון הרומאי וללא סנהדרין⁵. בכל זאת עולה מהסוגיות שהוא היה נחשב כמלך לפי ההלכה, ומכאן שאפילו מלך שהתמנה באיסור נחשב הלכתית כמלך⁶! נתבונן בשתי הסוגיות. המשנה

3. הגמ' בקידושין מרחיבה את הפסול למנות נכרי למינוי גר.

4. נעיר שהיסטורית הסברו של הרמב"ם פשוט יותר, שכן הן אביו והן אמו באו ממשפחת הורדוס (אביו היה בנו ואמו היתה בתה של אחות הורדוס). הורדוס הגיע מהאדומים שהתגיירו בסוף מלכות החשמונאים.

5. לדעת רש"י הוא היה אסור מדרבנן. לדעת תוספות הוא היה אסור מדאורייתא משום שאביו היה עבד. לדעת הרמב"ם הוא היה אסור מהתורה משום שהוא בא מקהל גרים ואמו לא היתה מישראל.

6. ומתחדש שלא רק שתוקף המלכות אינו מושפע מצורת המינוי, מהחסרון בנביא וסנהדרין, אלא שהוא אפילו אינו מושפע משאלת כשרות המינוי.

מספרת כאמור שאגריפס קרא בתורה בעמידה ושבחוהו חכמים והגמ' מקשה על כך (שם):

ושבחוהו חכמים. שבחוהו, מכלל דשפיר עבד? האמר רב אשי, אפ' למ"ד: נשיא שמחל על כבודו - כבודו מחול, מלך שמחל על כבודו - אין כבודו מחול, שנא': שום תשים עליך מלך, שתהא אימתו עליך! מצוה שאני (יותר לו למחול על כבודו כדי לחלוק כבוד לתורה).

הגמ' מניחה אפוא בפשטות שאגריפס היה נחשב כמלך ותמחה כיצד הוא מחל על כבודו. כך עולה גם מהסוגיה בכתובות (כתובות יז):

ת"ר (במסכת שמחות: תהלוכת חתן וכלה, וליית המת, ושיירתו של המלך שהגיעו לדרך אחת, ואין מקום אלא לאחת מהן) מעבירין את המת (לדרך אחרת) מלפני כלה⁷, וזה וזה מלפני מלך ישראל (שכבודו קודם). אמרו עליו על אגריפס המלך שעבר מלפני כלה (ויתר על הדרך המרכזית שבה תכנן ללכת והלך בדרך אחרת), ושבחוהו חכמים. שבחוהו, מכלל דשפיר עבד, והא א"ר אשי: אפילו למ"ד נשיא שמחל על כבודו - כבודו מחול, מלך שמחל על כבודו - אין כבודו מחול, דאמר מר: שום תשים עליך מלך - שתהא אימתו עליך! פרשת דרכים הואי (והרואים חשבו שהוא היה צריך ללכת לדרך האחרת וממילא המעשה לא פגע בכבודו).

גם סוגיה זו מניחה שאגריפס מוגדר כמלך לפי ההלכה, ומתוך הנחה זו מקשה על מחילתו על כבודו. ומכאן שאיסור המינוי אינו משפיע על תוקף המלכות⁸.

ד. מפשטות הסוגיות שמקשות איך אגריפס מחל על כבודו מתנגן אפוא שהוא היה מוגדר כמלך. וזאת למרות איסור המינוי. אולם, מדברי התוספות עולה מנגינה מורכבת יותר (כתובות יז):

מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול - אף על גב דלא היה מלך גמור כדמשמע באלו נאמרין (סוטה דף מא.) מ"מ היו נוהגין בו כבוד כמלך גמור.

הריטב"א מביא את הדברים בלשון מעט שונה (שיטמ"ק שם):

וכתב הריטב"א ז"ל פי ר"י ז"ל דאע"ג שלא היה מלך כדין כדאיתא במסכת סוטה מכל מקום כיון שמלך נוהגין בו כבוד כמלך ע"כ.

התבונן היטב בלשון התוספות והריטב"א: מהי כוונת התוספות? כוונתם שאגריפס לא היה נחשב הלכתית כמלך? כיצד הם מסבירים את קושיית הגמ' אתה חושב שיש הבדל בין לשון התוספות ללשון הריטב"א?

7. שכבודה קודם והלוויה תלך בדרך ארוכה יותר.

8. והדברים מובנים לפי הטענה שתוקף המלכות אינו נובע מהמינוי אלא ממציאיות המלכות בפועל.

נציע שתי אפשרויות בכוונתם: האחת, אגריפס לא היה נחשב הלכתית ל'מלך גמור' בשל האיסור למנותו, 'כדמשמע באלו נאמרין' שחכמים נענשו על אמירת אחינו אתה. הציבור נהג בו מעצמו כמלך גמור ללא חיוב, 'מ"מ היו נוהגין בו כבוד כמלך גמור', מעצמם ללא חיוב. השנייה, היה אסור אמנם למנותו, אך בפועל לאחר המינוי הוא נחשב כמלך על פי ההלכה. כך עולה מפשטות לשון הריטב"א, 'כיון שמלך נוהגין בו כבוד כמלך'.

וכך הסביר הרב **ישראל** את דברי התוספות (עמוד הימיני סימן ז):

ונראה להוכיח שמלכי בית חשמונאי ודאי תורת מלכים עליהם לכל מה שנאמר בתורה בפרשת המלך. וראיה לדבר מאגריפס המלך שקרא מעומד (סוטה מ"א). ועבר מלפני הכלה (כתובות י"ז). והקשו בזה בגמרא איך מחל על כבודו והרי נאמר "שום תשים" שתהא אימתו עליך ומלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. וכבר העירו בתוס' שהרי אגריפס לא היה מלך גמור שלא היה "מקרב אחיך" כמבואר שם בסוטה. ותרצו שמכל מקום "נהגו בו כבוד כמלך". והדברים מבוארים יותר בשיטה מקובצת כתובות שם שכתב וזו לשונו: "כיון שמלך נוהגים בו כבוד כמלך". וכונתם ברורה שאף על פי שנעשה איסור במינויו למלך, מכל מקום לאחר שנתמנה הרי הוא מלך גמור ונוהג בו דין הכתוב "שום תשים". ואם באגריפס כך שהיה איסור במינויו וכתבאר לעיל ומכל מקום בדיעבד תורת מלך עליו; הרי שעצם מלכות בית חשמונאים שהיתה "מקרב אחיך" לית דין ולית דיין שמלכים גמורים הם.

ה. נשוב אל שתי האפשרויות בהבנת התוספות בהמשך הדרך, ונפנה כעת לשאלת תוקף מלכות הורדוס. לדברי הגמ' בב"ב הורדוס היה עבד של בית חשמונאי⁹. הגמ' מספרת על כך שהורדוס הרג חכמים רבים ולאחר מכן בדק את נאמנותו של בבא בן בוטא (ב"ב ג):

אמר: מאן דריש מקרב אחיך תשים עליך מלך? רבנן, קם קטליניהו לכולהו רבנן, שבקיה לבבא בן בוטא למשקל עצה מניה (הורדוס השאיר את בבא בן בוטא כדי להתייעץ עמו)... יומא חד אתא ויתיב קמיה (ובבא בן בוטא היה עיוור), אמר (הורדוס שהתחפש לאחר): חזי מר (יראה מר) האי עבדא בישא (עבד רע, הורדוס) מאי קא עביד (מה הוא עושה)! אמר ליה: מאי אעביד ליה? א"ל: נלטייה מר (קלל אותו)! אמר ליה, [כתיב: גם במדעך מלך אל תקלל. אמר ליה: האי לאו מלך הוא! א"ל: וליהוי עשיר בעלמא, וכתיב: ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר (ולמרות שהוא לא מלך עדיין אין לקלל אותו), (הוסיף בבא בן בוטא לטעון) ולא יהא אלא נשיא, וכתיב: ונשיא בעמך לא תאור (ולכן אין לקלל אותו למרות שאינו מלך). א"ל: בעושה מעשה עמך, והאי לאו עושה מעשה עמך! א"ל: מסתפינא מיניה. א"ל: ליכא איניש דאזיל דלימא ליה, דאנא ואת יתיבנא. א"ל,

9. ב"ב ג: "הורדוס עבדא דבית חשמונאי הוה". היסטורית הדברים קשים לכאורה, ויש שמסבירים שהגמ' לא התכוונה אישית להורדוס, אלא שהאדומים שהתגירו במהלך כיבושי בית חשמונאי גוררו לשם עבדות לבית חשמונאי.

כתיב: כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר. א"ל: אנא הוא, אי הואי ידענא דזהרי רבנן כולי האי לא הוה קטילנא להו.

הגמ' שמה בפי הורדוס את הטענה שהוא לא נחשב למלך, ובבא בן בוטא מסכים עם הטענה ומתנגד לקללה מסיבות אחרות. מדוע הורדוס לא נחשב למלך? האם הסיבה לכך היא היותו עבד ודין 'מקרב אחיך' שאוסר למנות עבד? כך הבינו חלק מרבותינו האחרונים שלמדו מכך שאיסור המינוי משפיע על תוקף המלכות, והקשו על כך מהסוגיות שלמדנו, ונלמד את דברי ר' אלחנן וסרמן (קובץ שיעורים ב"ב אות כג):
האי לאו מלך הוא. מכאן משמע דהא דבעינן מקרב אחיך הוא לעיכובא גם בדיעבד דאם נתמנה למלך אין לו דין מלך, ובכתובות דף י"ז. גבי אגריפס לא משמע כן (אלא משמע שבדיעבד הוא נחשב למלך) עיין שם בתוס' ובשיטה בשם הריטב"א.

מדוע הורדוס לא היה נחשב כמלך? מהי שאלתו על כך מהסוגיה בכתובות?

הורדוס לא היה נחשב כמלך בשל האיסור למנותו, ומכאן שאיסור המינוי משפיע על תוקף המלכות ושולל אותה. ר' אלחנן טוען שמדברי הגמ' על אגריפס לא משמע כן ומפנה גם לדברי התוספות, וכנראה שהוא הלך בדרך השנייה שהצגנו לעיל: היה אסור אמנם למנות את אגריפס אך בדיעבד הוא נחשב כמלך.

1. הרב ישראלי הבין אפוא שכוונת התוספות שאגריפס היה נחשב כמלך למרות האיסור למנותו. בעל ההפלאה, רבי פנחס הלוי איש הורביץ, לעומתו, הבין שכוונת התוספות שאגריפס לא היה נחשב כמלך לפי ההלכה, והביא לכך ראיה מדברי הגמ' על הורדוס (שם):

תוד"ה מלך שמחל וכו' אף על גב דלא הי' מלך גמור כדמשמע באלו נאמרין. כוונתם מהא דקאמר שם בסוטה שנתחייבו כלייה משום שחנפו לו. ולכאורה אין מזה ראיה אלא שלא למנותו לכתחילה. וצריך לומר דהתוס' לשיטתייהו שכתבו שם דמדאורייתא היה אסור למנותו דלענין מלך בעינן שיהיה אביו מישראל מדאורייתא מדשנה עליו הכתוב מקרב אחיך והוא ממילא בכלל לאו דלא תוכל לתת עליך איש נכרי, וכיון דקימא לן כרבא דאמר בריש תמורה דכל מלתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני א"כ אין לו דין מלך. ויש קצת ראיה לדבר מריש ב"ב דף ד' גבי הורדוס אמר לי' האי לאו מלך הוא אמר לי' ולהוי עשיר בעלמא משמע שהסכים בבא בן בוטא שאין לו דין מלך.

2. התוספות סבורים לפי ההפלאה שאגריפס לא היה נחשב הלכתית כמלך, והעם נהג בו כבוד מעצמו בלא חיוב, 'מ"מ היו נוהגין בו כבוד כמלך גמור' מעצמם ללא חיוב. לפי

פירוש זה קושיית הגמ' אינה מובנת: אם הלכתית הוא לא היה נחשב כמלך, והעם נהג בו כבוד מעצמו, כיצד הגמ' מקשה איך הוא מחל על כבודו! וכך מקשה ההפלאה (שם):
מיהו תירוצם דחוק דנהי שנהגו בו כבוד מכל מקום לא שייך בזה דין מלך שמחל על כבודו
אין כבודו מחול דזה דוקא במלך גמור.

ר' שמואל רוזובסקי, שהבין את התוספות כהפלאה, התמודד עם השאלה (ב"ב שם):
ורק דמכל מקום פריך הגמ' דכיון שבמלך יש דין שתהא אימתו עליך דאין כבודו מחול,
הכא נמי כיון דאגריפס נהגו בו כבוד כמלך גמור לא היה צריך למחול על כבודו¹⁰, ונמצא
דאדרבה בדברי התוס' מבואר דאף בדיעבד לא חל המינוי.

הסבר את תשובת ר' שמואל. חזור אל קושיית הגמ', למד אותה שוב ופרש
אותה לפי ר' שמואל. מה הקושי בדברים? מה אתה חש?

ח. נראה אפוא יותר שקושיית הגמ' בשתי הסוגיות – איך אגריפס מחל על כבודו, הרי
אסור למלך למחול על כבודו – מוכיחה שאגריפס היה נחשב כמלך למרות האיסור
למנותו. כיצד נסביר אפוא את הגמ' על הורדוס? מדוע הורדוס לא היה נחשב כמלך¹¹? ר'
אלחנן וסרמן שהתקשה בשאלה זו הציע סיבה נוספת לאי הגדרת הורדוס כמלך (שם):
ובעיקר הדבר דלא היה לו דין מלך שמא יש לומר טעם אחר, משום שלא היה לו משפט
המלוכה אפילו אילו היה מקרב אחיך שהוא נטל המלוכה בזרוע.

מהי האפשרות הנוספת שמציע ר' אלחנן? היזכר באופן שבו השתלט עמרי על
המלוכה, ובראיות לכך שאחאב יורשו היה נחשב כמלך והקשה על הדברים!

הרב ישראלי מסביר זאת בדרך שונה אולי (עמוד הימיני ז):
אבל שם המדובר על הורדוס שהיה עבד, ומלך בנגוד מפורש לרצון העם כידוע.

נסה להסביר לאור דברי הרב ישראלי מדוע הורדוס לא היה מוגדר כמלך.

10. וגם אם הוא מחל על כבודו, כיוון שנהגו בו כמלך ומלך אינו יכול למחול על כבודו, הם לא היו
צריכים להתחשב בכך שהוא מחל על כבודו.

11. כמובן שניתן לומר שזוהי רק טענת הורדוס ואין ללמוד ממנה הלכה וזוהי אפשרות. אולם, הגמ' היא
אגדתא והלימוד אינו מטענת הורדוס אלא מכך שהגמ' שמה אותה בפיו. זאת ועוד, בבא בן בוטא
מתואר כמי שמסכים לטענה.

לדבריו, הורדוס לא היה נחשב כמלך משום שהוא מלך 'בניגוד מפורש לרצון העם'. הורדוס הרי עלה לשלטון בעזרת השלטון הרומאי שהכתיר אותו כמלך וסייע לו להילחם במתתיהו אנטיגונוס השני (שמרד ברומאים ונעזר בפרתים). הוא לא התמנה אפוא על ידי העם, אלא על ידי מלכות זרה שכבשה את הארץ ומלך שכזה אינו נחשב כמלך יהודי לגיטימי. זאת ועוד ועיקר, הוא תמך בפועל בנכרים שהתגוררו בארץ במאבק על האחיזה בארץ וסייע להם. מלכות שכזו שנשענת על כוח זר ופועלת למען נכרים במאבק מול עם ישראל ובניגוד לרצון העם אינה נחשבת למלכות. גם אגריפס התמנה כמובן על ידי הרומאים, אך העם תמך במלכותו והוא פעל למען עם ישראל.

ט. דנו עד כה בעיקר בהשפעת ייחוסו של אגריפס על תוקף מלכותו, באיסור למנות מלך שאינו 'מקרב אחיך' ובהשפעת האיסור על תוקף המלכות. מה עם עובדת היותו מלך חסות? מהי השפעתה על שאלת תוקף מלכותו? מלך חסות מוגדר הלכתית כמלך רגיל? כאמור, אגריפס היה מלך חסות ובכל זאת הסוגיות הניחו שהוא מוגדר הלכתית כמלך, ומכאן שגם מלך חסות נחשב הלכתית כמלך. נלך לשני מקומות שבהם רבותינו דנו אולי בשאלה. המקום הראשון הוא דרשות הר"ן. לדבריו הפסוק 'לא יסור שבט מיהודה' הוא הבטחה לשבט יהודה שלא תסור ממנו המלכות¹². הוא דן בשאלת התגשמותה בבית שני (הדרוש השביעי):

ואין ממלכי חשמונאי על זה קושיא כלל, כי לא יבטיחו הכתוב ליהודה רק כל ימי היות הממשלה לישראל מצד עצמם לא תיכרת משבט יהודה, והממשלה לעולם תהיה בשבטו כל זמן שתהיה בישראל. אבל לא הבטיח שלא יתמנה אדם בשררה מן השררות אם אינו משבט יהודה. והמלכים אשר מלכו בבית שני, לא היתה מלכותם מצד עצמם כלל, אבל הם כפקידים למלך פרס ורומי, גם לזולתם מן המלכים. אבל מכל מקום אין כוונתו שלא תהיה מלוכה וממשלה לאחד מאחיו, אבל הבטיחו שלא תיפסק מן שבטו הממשלה לגמרי, כל זמן שתהיה המלוכה לישראל, אבל בהיות ישראל בגלות, אין מלך ואין שר, לא הובטח שבט יהודה שתישאר לו ממשלה.

חשוב: האם כוונת הר"ן לומר שמלכי חסות אינם נחשבים הלכתית כמלכים?

מקום שני הוא דברי הרמ"ע מפאנו המובאים בתשובת החתם סופר. לדבריו, תפקידים תורניים כנשיא הסנהדרין לא היו אמורים לעבור בירושה, ונשיאות הסנהדרין עברה בירושה בתקופת הלל בשל השינוי באופי התפקיד (שו"ת חת"ס אור"ח יב):

דוקא מינוי של שלטונים אבל של קדושה והוראת התורה אינה בירושה לבניהם כלל, וכן פשיטא ליה להרמ"ע בעשרה מאמרות דמייתי מג"א שם לפסק הלכה ושפתיו ברור מללו,

12. ויתכן שיהיה מלך משבט אחר שימלוך על חלק מהעם, כמלכי ישראל, אך תמיד ימלוך מלך משבט יהודה.

דמעולם לא הורישו כתר תורה לבניהם אלא מהלל ואילך ולא משום כתר תורה אלא להיות המלכות שבישראל מלכות הורדוס עבדא בישא ראו חז"ל להשלים כתר המלכות ע"י נשיאי התורה שהיו אז מזרע דוד המלך עליו השלום והורישו כתרם לבניהם מטעם שלטונות מלוכה לא מטעם התורה וההוראה... דנשיאים מהלל ואילך נהגו בעצמם דין מלך משום מלכי הורדוס דלא היו מולכים ברשות התורה... כי היות מלכנו האמתי בראשם נשיא מדבית הלל ולא חשבו לזה אגריפס אלא לממונה בעלמא¹³.

חשוב היטב: מהי משמעות דברי החתם סופר שהמלך האמיתי היה נשיא הסנהדרין מבית הלל ולא אגריפס שהיה נחשב 'כממונה בעלמא'? מה ניתן ללמוד מהם? חשוב היטב: כיצד הוא יסביר את הגמרות בכתובות ובסוטה שהקשו כיצד אגריפס מחל על כבודו¹⁴?

ננסה לסכם לסיום:

(1) כחלק מהדיון על השפעת ליקויים במינוי על התוקף, ניסינו להתבונן בשאלת קיצון – מלך שאסור למנותו בשל דין 'מקרב אחיך' ומונה ללא סנהדרין ונביא. רבותינו הראשונים נחלקו בבעיה במינוי אגריפס:

(א) לדעת חלקם, אביו היה עבד ואמו יהודיה, והם נחלקו האם האיסור במקרה שכזה מהתורה (תוספות, כי צריך שגם אביו יהיה מישראל) או מדרבנן (רש"י, כי מהתורה די שאמו תהיה מישראל).

(ב) לדעת הרמב"ם, הבעיה היתה שהוא מקהל גרים, כלומר שהן אביו והן אמו באו ממשפחות גרים (מהאדומים).

(2) מהסוגיות עולה שלמרות שהיה אסור למנותו, בכל זאת אגריפס נחשב כמלך לפי ההלכה. כך עולה משתי סוגיות שבהן הגמ' מקשה כיצד אגריפס מחל על כבודו (קרא בתורה בעמידה במקום בשיבה, ועבר לדרך אחרת כדי לפנות את הדרך המרכזית לכלה), הרי מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, ומכאן שלפי ההלכה הוא היה נחשב כמלך – אחרת מה הגמ' מקשה?

13. החת"ס מסביר את דברי חכמים שאמרו לאגריפס אחינו אתה. וניזכר: הראשונים פירשו שאביו היה עבד ואמו מישראל. הגמ' מלמדת שניתן למנות אדם שכזה לשררה, והתוספות מחדשים שהוא כשר רק לשאר שררות ולא למלוכה ולכן הברייתא הגדירה את אמירת 'אחינו אתה' כחנופה. החת"ס חולק ומסביר שהם הורו כדין: אגריפס היה בעיניהם 'ממונה בעלמא' ולא מלך ולכן הוא היה כשר.

14. החתם סופר מפנה בהמשך לתוספות בכתובות, 'עי' תוס' כתובות י"ז ע"א ד"ה מלך, ויתכן אפוא שהוא הבין את התוספות כהפלאה ור' שמואל רוזובסקי – שאגריפס לא היה נחשב הלכתית כמלך והעם נהג בו מעצמו בכבוד ללא חיוב הלכתי.

3) התוספות התקשו ביחס שבין האיסור למנותו ובין הגמ' שמתייחסות אליו כמלך, וכתבו: "אף על גב דלא היה מלך גמור כדמשמע באלו נאמרין (שהיה אסור למנותו, 'מקרב אחיך') מ"מ היו נוהגין בו כבוד כמלך גמור". והריטב"א כתב: "וכתב הריטב"א ז"ל ל פי' ר"י ז"ל דאע"ג שלא היה מלך כדין כדאיתא במסכת סוטה מכל מקום כיון שמלך נוהגין בו כבוד כמלך ע"כ".

נפגשנו עם שתי דרכים בהבנתם:

א) הרב ישראלי – למרות איסור המינוי, בפועל הוא נחשב כמלך לפי ההלכה.

ב) ההפלאה ור' שמואל רוזובסקי – בעקבות איסור המינוי, אגריפס לא נחשב כמלך לפי ההלכה. העם נהג בו כבוד מעצמו כמלך גמור, והגמ' הקשתה: כיון שהעם נהג בו כבוד כמלך גמור, ומלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, איך העם מחל על כבודו.

4) ההפלאה הביא ראיה להבנתו שאגריפס לא היה נחשב כמלך לפי ההלכה, מהגמ' שאומרת שהורדוס לא היה נחשב כמלך, ולדעתו מטעם דומה – דין מקרב אחיך שאוסר למנות מלך שאביו ואמו אינם מישראל.

כיצד תסביר העמדה הסבורה שאגריפס נחשב כמלך למרות האיסור למנותו, את הגמ' שאומרת שהורדוס לא היה נחשב כמלך?

נפגשנו עם שתי אפשרויות:

א) ר' אלחנן וסרמן כתב: "שהוא נטל המלוכה בזרוע".

ב) הרב ישראלי כתב: "ומלך בנגוד מפורש לרצון העם כידוע". כלומר, הוא מלך על כידוני הרומאים, בניגוד לרצון העם, ופעל למען הנכרים בארץ וכנגד עם ישראל. מלך שכזה אינו נחשב כמלך לפי ההלכה.